

Тетяна Перга,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії
НАН України»

ЄВРОПЕЙСЬКА КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ КАТАСТРОФИ

***Анотація.** Досліджуються витоки європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи. Доводиться, що її важливою складовою є «культура стихійного лиха», яка почала формуватися ще на початку першого тисячоліття н.е. у відповідь на природні катаклізми. Аналізується її сутність, яка полягає у впровадженні широкої низки превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію матеріальних і культурних збитків від можливих природних і техногенних аварій. Розкриваються перспективні напрямки її розвитку та роль пам'яті в збереженні та актуалізації інформації про такі події.*

***Ключові слова:** культура стихійного лиха, пам'ять про екологічні катастрофи, техногенні аварії, європейський регіон.*

У глобалізованому світі пам'ять про стихійні лиха, на відміну від пам'яті про війни, є недовговічною; інтерес мас-медіа до таких подій швидко згасає. Однак збереження пам'яті про ці події має вирішальне значення для розробки стратегій виживання спільнот, які постійно стикаються з ризиком екстремальних природних явищ або техногенних аварій. Вивчення уроків минулого набуває ключове значення для попередження майбутніх екологічних катастроф або мінімізації їх негативних наслідків і впливів, особливо в контексті загроз і викликів, що постають в результаті зміни клімату. Культура пам'яті про екологічні катастрофи відіграє важливу роль

не лише у формуванні екологічної політики в ЄС, а і впливає на появу нових ціннісних орієнтирів у європейському суспільстві.

Розробка цієї проблеми поки що не стала предметом широкого наукового дослідження, хоча закордонними фахівцями вже зроблена низка вагомих напрацювань. Науковий пошук ведеться в руслі запропонованої Гаррі Е. Муром у 1960-ті рр. концепції «культури стихійного лиха», яка формується під впливом екстремальних погодних явищ. Вчений визначає її як комплекс «добре відрепетованої практики мінімізації ризиків і способів боротьби з екстраординарними ситуаціями, які люди інтегрували в повсякденне життя, щоб не бути захопленими зненацька» [1, с. 14]. Християн Рор вбачає сутність цієї культури у можливості уникнути лих за допомогою заходів попередження [2, с. 59]. Європейські вчені зробили вагомий внесок у вивчення історичних аспектів культури пам'яті про екологічні катастрофи (Ф. Мультшен, А. Крекер, С. Пфістер, Х. Кун, Дж. Банкоф та ін.), однак сучасні тенденції її розвитку та зв'язок з політикою ЄС у сфері захисту довкілля залишаються поза увагою фахівців. В українській історіографії ця тема не розроблена зовсім, що актуалізує заповнення існуючої наукової прогалини, особливо в контексті євро інтеграційного курсу України.

Завданням даного наукового доробку є дослідження витоків європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи та її розвитку в умовах сьогодення.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків, зокрема у площині реагування жителів Середньовіччя та Нового часу на стихійні лиха, дозволяє зробити висновок, що формування культури пам'яті про екологічні катастрофи має географо-кліматичний характер і пов'язано з природними факторами, що історично впливали на розвиток територій. Саме ризик виникнення чергових (повторюваних) природних катаклізмів спонукав жителів уразливих територій до розробки заходів попереджувального характеру (з позицій сьогодення їх доречно назвати стратегіями), що підтверджує ідею Е. Мура про формування «культури стихійного лиха», принаймні у частині щодо її

сутності. Хоча в сучасному науковому дискурсі з'явилася низка концепцій, пов'язаних з «культурою ризику», «культурою профілактики» та «культурою сталості», що відображає збільшення загроз сучасному розвитку, використання запропонованого Е. Муром терміну вбачається найбільш прийнятним з точки зору завдань нашого дослідження.

Аналіз витоків «культури стихійного лиха» свідчить, що найбільші її осередки у середньовічній Західній Європі сформувались у «нівографічних» [3] та «гідрографічних»[4] суспільствах. Маються на увазі особливості спорудження будинків у Альпах (сучасна Німеччина, Швейцарія та Австрія), які постійно потерпали від лавин та огорожувалися захисними лісами і клиновидними кам'яними стінами, і на узбережжі Північного моря (сучасна Німеччина, Нідерланди, скандинавські країни), що зазнавали впливу постійних штормів (на цих територіях будувалась і підтримувалась у робочому стані дамби та приймалися закони щодо ретельного догляду за ними).

Деякі ознаки цієї культури можна віднайти і у тих середньовічних спільнотах, а відповідно і територіальних одиницях, де протікали річки. На це вказує заборона споруджувати будинки близько до берегів і формування так званих «буферних» зон. Необхідно вказати і на системи раннього попередження, унаочнені у призначенні вартових в нічний час у періоди, коли внаслідок негоди очікувалися повені.

Серед матеріальних форм репрезентації цієї культури, які дійшли до наших днів, – знаки високої води, висічені на стінах державних або приватних споруд, які були зручним способом порівняти частоту і потужність повеней. Вони збереглись у багатьох європейських населених пунктах, розташованих у зонах високого ризику штормів і повеней. Наприклад, пам'ять про шторм 1872 р., що зруйнував багато населених пунктів узбережжя Північного моря, унаочнена у таких знаках в німецьких містах Травемюнде, Маазхольм і Дахме.

Водночас до недавнього часу «класичні» стихійні лиха сприймалися спільнотами, як ізольовані, випадкові місцеві або регіональні події. Не будучи затребуваними у соціальному, культурному та політичному сенсі, на початку минулого століття інтерпретації цього історичного минулого почали переходити в зону забування, в результаті чого, на наш погляд, відбувся «розрив» пам'яті про природні лиха у багатьох європейських країнах. Ця проблема стала однією з головних у європейському науковому дискурсі, що розгорнувся на межі ХХ та ХХІ ст. у зв'язку з інтенсивністю екстремальних природних явищ у Європі (повеней, сильних дощів, надзвичайно високих температур влітку і низьких – взимку, лісових пожеж тощо). К.Пфістер зазначає, що відсутність серйозних лих у Швейцарії протягом 1882 – 1986 рр. призвели до зменшення громадянського усвідомлення їх небезпеки і забезпечення готовності на випадок раптових негод. Тобто імпульси, необхідні для відродження «культури стихійного лиха» в країні були майже повністю відсутні [5]. Тому низка повеней 1990-х рр., зокрема повинь 1993 р., яка за своїми масштабами досягла рівня 1868 р. [6], стали для політиків і громадян Швейцарії великою несподіванкою.

Новий етап розвитку «культури стихійного лиха» на теренах європейського регіону пов'язаний з почастищенням та збільшенням гостроти екстремальних погодних явищ, які переважно пов'язуються з глобальною зміною клімату. Значні фінансові витрати на їх ліквідацію обумовили не лише розробку соціально-економічних заходів превентивного характеру, а і підвищення інтересу до уроків минулого. Наприклад, внаслідок повені 1997 р. сукупний збиток Польщі, Німеччини і Чехії досяг 3,8 млрд.євро. У Польщі вона отримала назву «Повені століття». За оцінками експертів, лише в цій країні 7 тис. чол. втратили все своє майно, були зруйновані 9 тис. приватних підприємств, зруйновані або пошкоджені 680 тис. будинків, 843 шкіл, 4 тис. мостів, знищені 14.4 тис. км доріг, 2 тис. км залізниць [7].

Особливістю розвитку європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи у ХХ ст. стало розширення поняття ризику за рахунок

антропогенних факторів. Аварія на хімічному комбінаті з виробництва тріхлорфенолу в італійському місті Севесо, що відбулась у 1976 р. і увійшла в історію як «Італійська Хіросіма», не лише спонукала до введення у 1982 р. європейського регулювання для запобігання і контролю важких аварій за участю токсичних речовин, відомого як директива Севесо [8], а і започаткувала новий напрямок розвитку цієї культури. Таким чином, на сучасному етапі вона інтегрує напрямки, пов'язані зі стихійними природними явищами та з ризиком техногенних катастроф. Це передбачає постійне вдосконалення та підвищення надійності систем захисту людей і довкілля, розвиток ризик-менеджменту та екологічного страхування. В основі розробки багатьох страхових продуктів лежить дослідження історії природних лих, адже розуміння їх потужності та циклічності впливає на формування вартості відшкодувань.

Наголосимо, що важливим чинником зростання інтересу до культури екологічних катастроф є значне руйнування культурної спадщини внаслідок природних катаклізмів. На відміну від середньовічних спільнот, які прагнули врятувати худобу або цінні особисті речі, сучасне європейське суспільство стурбовано не лише соціально-економічними збитками, а і духовними та культурними. Зокрема на рівні Європейського Союзу було реалізовано низку науково-дослідницьких проектів, які досліджують різні аспекти захисту рухомої і нерухомої культурної спадщини в разі повеней (наприклад, ARCSHIP, FLOODsite, NOAH'S ARK, CHEF).

Низка вказаних факторів актуалізує не лише нові історичні дослідження, а і підвищує інтерес до репрезентації «культури стихійних лих» в публічному просторі. Наприклад, знаки високої води, пам'ятники або меморіальні місця, присвячені природним лихам, включені до багатьох туристичних маршрутів; у музеях населених пунктів, де сталися природні катастрофи або техногенні аварії, створені спеціальні експозиції. Зростає роль і таких каналів збереження та передачі історичної інформації, (фотографій або відео з місць екстремальних подій, діджиталізованих

архівних даних, текстових повідомлень тощо), як цифрові медіа. Одними з потужних комунікаторів виступає кінематограф та засоби масової інформації, які можуть актуалізувати певну інформацію та соціальний досвід.

Показовим у цьому відношенні є документальний фільм «Спадщина Севесо» датського репортера Йоргена Флінта Педерсона, присвячений символу хімічної катастрофи – аварії в Севесо, який побачив світ через 10 років після того, як вона сталася. Через розповідь історії п'яти сімей, які постраждали від проблем зі здоров'ям і психологічних потрясінь, режисер не лише показує високу «людську» ціну цієї аварії, а і актуалізує цю історію для сучасних поколінь [9].

Потрібно наголосити, що на теренах Європи культура пам'яті про екологічні катастрофи все більше набуває характеру багатовекторної політики і стилю життя, які формуються як на рівні ЄС, так і на локальному рівні, адже саме місцеві спільноти безпосередньо стикаються з негативними наслідками природних лих і техногенних катаклізмів. На цих територіях знаходиться найбільша кількість матеріалізованих джерел знакової інформації і засобів передачі, спеціально створених для цієї мети, та прямих носіїв соціальної пам'яті про події – їх учасників та очевидців або їх нащадків.

У цьому контексті доречно навести приклад Швейцарії, в якій внаслідок особливості географічного рельєфу існує постійний ризик обвалів скель, сходження лавин, повеней, які руйнують історичні пам'ятки. Уроки низки повеней (1987 р., 1993 р., 1997 р., 1999 р., 2000 р. та 2005 р.) призвели до розробки багаторівневої комплексної стратегії попередження негативного впливу стихійних лих, елементами якої є формування «культури профілактики». Вона розглядається на рівні громад, кантонів та конфедерації, як основа захисту культурних цінностей, що може і повинна підтримувати, а в деяких випадках навіть доповнювати довгострокові зусилля щодо збереження культурної спадщини. Головний акцент робиться на стратегії превентивних дій низового рівня, яка включає чотири основні

елементи: інвентаризацію культурних цінностей, їх документацію, зберігання в архіві та будівництво захисних укриттів. На даний час в Швейцарії вже створено 280 таких місць загальною площею 200 тис. м³ [10].

Таким чином, важливою складовою європейська пам'яті про екологічні катастрофи є «культура стихійного лиха», яка формується вже не одне століття і постає як багатовекторна діяльність держави, спільнот та окремих громадян з попередження ризику екстремальних природних явищ і техногенних аварій. Її принциповою особливістю є впровадження превентивного підходу у ті сфери людської діяльності, які можуть зменшити фінансові витрати на боротьбу з наслідками екологічних катаклізмів. Важлива роль у розвитку головних напрямків цієї культури належить пам'яті про них. Досвід європейських країн потребує детального вивчення в Україні, яка періодично потерпає від екстремальних погодних явищ і є зоною високого ризику техногенних катастроф.

Список використаних джерел та літератури

1. Moore E. And the Winds Blew / E. Moore. – Austin, TX: University of Texas, 1964. – 221 p.
2. Rohr C. Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit / C. Rohr. – Cologne: Böhlau, 2007. – 604 p.
3. Mauelshagen F. Disaster and Political Culture in Germany (Since 1500) / F. Mauelshagen / Natural Disasters, Cultural Responses: A World History. – Lanham, MD 2009. – P. 41–75.
4. Kraker A. de. Reconstruction of Storm Frequency in the North Sea Area of the Preindustrial Period, 1400 – 1625 and the Connection with Reconstructed Time Series of Temperatures / A. de Kraker // History of Meteorology. – 2005. – № 2. – P. 51–69.

5. Pfister C. Learning from Nature-induced Disasters. Considerations from Historical Case Studies in Western Europe / C. Pfister // Natural Disasters, cultural responses: a world history. – 2009. – № 44. – P. 17–40.
6. Pfister C. The Monster Swallows You. Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500 – 2000 / C. Pfister. – Munchen: Rachel Carson Center, 2011. – 28 p.
6. Floods August 2005 in Switzerland [Электронный ресурс] / UNISDR. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.unisdr.org/2005/task-force/tf-meetings/12th-TF-mtg/item2-Floods-Switzerland-IATF-12.pdf>
7. Third dike bursts in flood-hit Germany [Электронный ресурс] / CNN. – Режим доступа до ресурсу: <http://edition.cnn.com/WORLD/9707/27/germany.floods/>
8. The Seveso Directive [Электронный ресурс] / European Commission. – Режим доступа до ресурсу: <http://ec.europa.eu/environment/seveso/legislation.htm>
9. «The Seveso heritage». A documentary [Электронный ресурс] / The New York Times. – Режим доступа: <http://www.nytimes.com/1986/07/15/movies/the-seveso-heritage-a-documentary.html>
10. Furrer B. Danger from the Alps. On the Value of Foresighted Organization / B. Furrer // Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention. Heritage at task. Special edition 2007. – Munchen, Dresden: ICOMO, 2008. – P. 159–174.

EUROPEAN CULTURE OF MEMORY ON ENVIRONMENTAL DISASTERS

Abstract. The origin of the European culture of remembrance of environmental disasters is investigated. It is proved that it's important part occupies the «culture of disaster», which was formed at the beginning of the first millennium A.D. in response to natural disasters. It is analyzed its essence, which means a broad range of preventive measures aimed to minimize the material and cultural losses from possible natural and man-made disasters. Promising areas of

development and the role of memory in the maintaining and updating information on such events are discussed.

Keywords: *culture of natural disaster, the memory of environmental disasters, technological accidents, the European region.*

ЕВРОПЕЙСКАЯ КУЛЬТУРА ПАМЯТИ ПРО ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КАТАСТРОФЫ

Аннотация. *Исследуются истоки европейской культуры памяти об экологических катастрофах. Доказывается, что ее важной составляющей является «культура стихийного бедствия», которая начала формироваться еще в начале первого тысячелетия н.э. в ответ на природные катаклизмы. Анализируется ее сущность, которая заключается во внедрении широкого ряда превентивных мер, направленных на минимизацию материальных и культурных убытков от возможных природных и техногенных аварий. Раскрываются перспективные направления ее развития и роль памяти в сохранении и актуализации информации о таких событиях.*

Ключевые слова: *культура стихийного бедствия, память об экологических катастрофах, техногенные аварии, европейский регион.*